

Ének az éjben

Szlovákiai magyar írók 1939—1945

A feledésre hajlamos történelmi közemlékezetből, de még a kultúrhistoria vizsgálódási köréből is végzetesen kiesett a fasiszta szlovák államban maradt magyar kisebbség hat esztendeje. Pedig a mintegy 65 ezer lelket számláló népcsoport az emberként és magyarként való megmaradás, vagyis az erkölcsi és nemzeti tartás magasrendű példáját nyújthatja a mának. Nem utolsósorban azzal, hogy katasztrófális történelmi és rendkívül hátrányos politikai feltételek között képes volt humanista szellemi hagyományait megőrizni és – legalább szándékaiban – tovább gazdagítani.

1939-ben – Szlovákia magyar többségű déli területeinek visszacsatolását követően – mindössze tucatnyi, az első Csehszlovák Köztársaság két évtizedében már termékeny és többé-kevésbé elismert szépíró, esszéista, kritikus maradt a szlovák államban. Közülük is számosan hallgatni kényszerültek: *Fábry Zoltán* és *Szabó Béla* korábbi baloldali szereplésük miatt, *Egri Viktor*, *Sas Andor*, *Sebesti Ernő* és *Szenes Erzsé* a faji megkülönböztetés és üldöztetés okán, *Győry Dezső* pedig Magyarországra költözött. Aligha volt túlzás, ha az ittmaradt – számottevő teljesítményekkel hitelesített – két író, *Peéry Rezső* és *Szalatnai Rezső* után a „másodvirágzás” korszakát a „Rezsők irodalmának” nevezték. A nagyobb formátumú alkotók távolléte, illetve némaságba kényszerítettsége folytán keletkezett szellemi űrt viszont nyomban kitöltötték az önjelölt dilettáns tollforgatók. Mintha csak ismételte volna magát a kisebbségi kultúrtörténet, hiszen az 1919-es államfordulatot követő első esztendőök szlovenszkói magyar irodalmát is az önképzőköri színvonalú műkedvelés jellemezte. Az új rajzás azonban néhány arra érdemes tehetséget is a felszínre emelt: 1939 után teljességgel ki *Ásgútby Erzsébet*, *L. Kiss Ibolya*, *Pozsonyi (Wimberger) Anna*, *Páll Miklós* és *Mártonvölgyi (Martinček) László* pályája. A névsorra tekintve föltűnik, hogy a kis létszámú írotársadalomban – arányát tekintve – milyen szépen képviseltette magát a női nem. Hajlamos vagyok azt hinni, hogy ez nem pusztán véletlen, de magasabb értelme volt a jelenségnek, s ami az erdélyi *Farkas Árpád* – kötetcímmel is nyomtatékosított – „asszonyidő” metaforájával magyarázható. Vannak olyan nyomasztó történelmi korok, amikor már a hősies, azaz férfias kiállás, a hatalommal szembeszegülő dac is kudarcra ítélik, csupán a védelmező asszonyi melegség és gondoskodás marad az egyedüli menedék, az egyetlen esély a túlélésre. Föltéve sem látszik igazolni az a tény, hogy a korszak próza-, líra- és esszétermése – a témaválasztás tekintetében – három jellegzetes csoportra osztható. A legjobb alkotások mondandója a nemzeti múlt és a magyar művelődéstörténet; a szülőföldhöz, családhoz, társához való ragaszkodás; valamint az emberségvágy, a humanizmus eszménye körül kristályosodik ki. Mindhárom tematikai vonulat egyszerre jelent társa-

dalmi érvényű, ugyanakkor nagyon is személyes megkapaszkodást és menekvést. Megkapaszkodást abban az értelemben, hogy az állampolgári jogaiban és – a zsidó származásúakra nézve – elemi emberi jogaiban csorbitott magyarságnak lelki fogódzókra, emberi-nemzeti öntudatot erősítő cszmei pillérekre volt szüksége. Az „*ember az embertelenségben / magyar az űzött magyarságban*” Ady-képlettel jellemezhető korban természetes volt, ha a magyarul kiáltott emberi hang a szülőföld szeretetének, az emberi összetartozás fontosságának, a nemzeti múlt becsülésének és egy emberségesebb világ reményének visszhangját várta. De ugyanígy – és hasonló intenzitással – érhető tetten a novellákban, versekben, tanulmányokban a menekülés szándéka; menekvés a külvilág rémületei elől a lélek benső tájaira, a megszépített múltba és a bizakodással erősített, egyetemesebb horizontú, emberséges jövőbe. Mindezek persze örök emberi vágyak és értékek, csakhogy a szorongató „itt és most” hihetetlenül fölértékelte őket a kortársak tudatában. S így váltak a művek egyfajta tiltakozássá, vagy legalább kihúzódo, egyet nem értő elhatárolódássá. A menekülés és az elvágódás ilyen sűrített jelenléte az alkotásokban, óhatatlanul új kérdést támaszt: hol maradt a korvalóság ábrázolása? Hol maradt az élethez való ezerszálú művészi kötődés? Az elmélyült elemzés kimutathatja, bizony jelen van, csakhogy nem elsősorban és látványosan a témaválasztásban, sokkal inkább az érzelmek tartományában: az elvágódást, a meghittség vágyát, a nosztalgiát, a jövőhívet éppen a komor, sőt durva jelen váltotta ki az írókból. Az már aztán egyéni tehetség és mesterségbeli tudás kérdése volt, ki, milyen esztétikai érvénnyel és művészi erővel ábrázolta gondolatait, érzéseit. Mert nem öncélú múltba révedés vagy megfoghatatlan elkívánczolás jellemzi ezeket a műveket, hanem éppen a jövőérdek szolgálatára, pontosan úgy, ahogy Fábry Zoltán mondta: „*Minden gondolat jövőérvénye múltfedezetével arányos*”.

A pályájuk kiteljesedését e korszakban elérők közül az egyik legerőteljesebb tehetség, Ásghúthy Erzsébet volt, a prózaíróként, lírikusként egyként nagyon tudatos művészként. Kétségbevonhatatlan artisztikuma azonban néhol öncélúvá válik, s romantikus látásmódja – a hiteles, női líraságon túllépve – túlzásokba csúszik. L. Kiss Ibolyának a nemzeti kultúrhistoria jeleségeit megidéző prózáját szintén jellemzi a hol naiv, hol meg didaktikus, de minden esetben romantizáló szemlélet. Kitűnő kompozíciós készsége, lebilincselő cselekményvezetése sok esetben hatásvadászattá válik, mert hősei életpályájából mindig a hálásnak ígérkező drámai mozzanatokot emeli ki és írja meg. Viszont innét ered egyik leglényegesebb crénye: hőseit a hagyományostól, a megszokottól jócskán eltérő megvilágításba meri és tudja helyezni. Pozsonyi Anna a leginkább nőiróalkat. Látnivaló kedvvel és lélektani fölkészültséggel formálja történeteit, egyéníti szereplőit. A cselekményszálak azonban – többnyire előreláthatóan – megrázó végkifejletbe torkollanak. A szlovákiai magyar l'art pour l'art „kispolgári” látású képviselőjének tartott Páll Miklós borongós hangulatú versei inkább csak helyzetrajzok; prózája is jobbára szemléletességéért dicsérhető, semmint lélekábrázolásának vagy cselekménybonyolításának értékeiért. Mártonvölgyi László érdemei a kisebbségi könyvkiadás megszervezésében a legnagyobbak. Tanulmányainak, esszéinek tárgya a magyar irodalom, művészet, történelem helyi – elsősorban is Nyitra-vidéki – hagyományai, s a korszakban közölt írásaival a legnemesebb öntudatépítő, hagyományápoló küldetést töltötte be. Az antológia legértékesebb műve bizonyosan Györy Dezső nevezetes *Emberi hang* című poémája, amely azon túl, hogy a

magyar antifasiszta költészet egyik legszebb darabja, a lírikus pályája csúcspontját is kijelölte. A majd' négyszáz soros kollektív önéletrajz átfogja a csehszlovákiai magyar ifjúság két évtizedes álmait, terveit, küzdelmeit és a Fábry Zoltántól ismert vox humana fölmagasztosulásába ível. Az emberi hang volt az „első virágzás” idején a magyar kisebbség küldetéses szerepének lényege, megmaradásának és fölemelkedésének záloga, de később is ez maradt léte értelme. A történelmi felelősségérzet maximumát mondta el Győry e két sorban: „Gyűlölségre nevelt sorsunk / mi szeretetre önmagunk”.

Antológiászerkesztő a kudarc kilátása nélkül ritkán vállalkozhat arra, hogy például egy korszakról teljességet reprezentáló keresztmetszetet nyújtson. Annyi az esetlegesség, a „külső” és személyes szempont, hogy csakis túlzó becsúrással foghat munkához. A *Turczel Lajos* válogatta gyűjtemény mégis a legmegbízhatóbban mutatja be az utókornak a szlovák állam magyar irodalmának legjavát; egyedül Peéry Rezső neve hiányzik föltűnően a szerzők névsorából. A kötethez írt előszó, amelyben Turczel áttekinti az elfeledett kisebbség szellemi életének egészét – új fejezetet jelent művelődéstörténetünkben. Akkor is így van ez, ha az 1939–1945 közötti tragikus korszak kisebbségi irodalma – vele e kötet anyaga – még csúcsaival sem ér föl az egyetemes magyar irodalom korabeli legjava terméséhez, mégis valami olyat nyújt, amely egyedülállóvá teszi irodalomtörténetünk e kicsinyke fejezetét. A felelőségnek, a tisztességnek, a jóra vágyásnak, az emberi és nemzeti hűségnek olyan magasrendű erkölcsi tartalmakat hordozó művei láttak ismét nyomdafestéket negyvenvalahány esztendő múltán, amelyek divatzavarokkal és értékválsággal küszködő jelenünk számára bizvást példaértékűek. Egy rettenetes és szégyenletes időszak tragikusan szép dokumentumai a *Csehszlovákiai magyar írók* sorozatban megjelent antológia írásai. (Madách Kiadó)

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

